

XXVI. erdélyi Tudományos diákköri konferencia reál és humántudományok

Kolozsvár / Cluj - Napoca

2023. május 18-21.

**A 18. századi nemesség házassági szokásai Rettegi György
emlékirata tükrében**

***„ezen az világon igaz, hogy esze, kardja, s házassága után boldogul
az ember”***

Témavezető: dr. Farmati Anna egyetemi adjunktus, BBTE BTK, Magyar
Irodalomtudományi Intézet.

Hallgató: Büte Orsolya BBTE BTK, magyar önálló szak, alapképzés, I. év.

Tartalomjegyzék

I.	Bevezetés	3
II.	Vizsgálódási szempontok.....	4
III.	„Azért soha titkos dolgát ne közölje senkivel az ember, mert ökör alatt is bornyút keresnek mostani világban” Az emlékiratról	5
IV.	Rettegi György és családja	10
V.	„Tanulja meg akárki is, hogy mikor megházasodik nézzen ugyan a gazdagságra is, de nézzen leginkább a szeretetre.” Az első házasság.....	12
V. 1.	„Úgy jár az, akinek Isten gyermeket nem ad, várva-várják halálát s örömmel temetik” Házasságuk gyümölcsei	15
VI.	„Felette igen megunván azért az ilyenekre s egyéb alkalmatlanságra nézve az özvegyi életet, házasságról kellene gondolkoznom” A második házasság	17
VII.	„Ilyetén ceremóniával vette s vitte az ember vagy az Istennek nagy áldását, vagy nagy átkát a maga házára és fejére.” Lakodalmi szokások.....	23
VIII.	„Könnyebben idvezül az ember, mint azt elméjével kigondolhatná” A gyász megközelítései.....	26
IX.	„Dictum factum, nincs boldogság ezen a világon!” Következtetések	27
X.	Felhasznált irodalom	28

I. Bevezetés

Az emlékirodalmi műfajok között, úgy forrás-, mint irodalmi értékével rangos helyet vívott ki magának az erdélyi emlékirodalom. Az előzetes történelmi tanulmányaim során számos szakkönyv, tudományos publikáció és cikk akadt a kezembe, mely az erdélyi emlékiratokkal foglalkozott. Várat lehetne építeni Apor Péter munkájának elemzéseiből, Bethlen Kata és Bethlen Gábor szövegeinek feldolgozásából. A személyes források népszerűségének okát Sipos Balázs azzal magyarázza, hogy a megemlékezés korát éljük.¹ Az egyik értékes, ámde megbotránkoztató emlékirat, amelyről tudomásom szerint nem készült tucatnyi munka, az Rettegi György *Emlékezetre méltó dolgok* című műve. Az emlékirat bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel Jakó Zsigmond gondozásában jelent meg, a Kriterion Könyvkiadó 1970-ben adta ki Bukarestben. A fentebb említett *megbotránkoztató* jelzőt az emlékirat túlzott őszintesége váltotta ki, gyakran jelennek meg káromló szavak, vérlázító történetek, polgárpukkasztó feljegyzések kíséretében. Rettegi György alkalomadtán megpróbálta visszafogni túlzott őszinteségét, a kor követelményeinek megfelelően, erre jó példa a következő idézet: „Neveket nem merem idetenni, nem is kéne az embereknek hibáit, vétkei magaviseléseit felírnom, de csak azért cselekszem, hogy a posteritas vesse egybe a mostani dolgokat az ezután következőkkel s lássa meg, ha jobbold-é valamit az bűnös emberi nemzet, vagy jobban is elvetemedett.”² A feljegyzései többségében azonban mégis erős igazságérzetről tesznek tanúbizonyságot.

Rettegi György mint emlékiró a szakirodalomban ritkán fordul elő, Kemény Katalin értekezett az *Erdélyi emlékirók* című munkájában az erdélyi emlékirodalom fejlődéstörténetéről, valamint ismertetett néhány kulcsfontosságú jellemzőt az erdélyi emlékirókról. A műben párhuzamba állítja az erdélyi és a felvidéki emlékirókat. S. Sárdi Margit *Rettegi György* című szövege a Kovács Sándor Iván által szerkesztett *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból* kiadványában segített elhelyezni az emlékiró életrajzi adatait. Hatalmas segítségemre szolgált Fehér Andrea: *Sensibilitate și identitate în izvoarele narative maghiare din secolul al XVIII-lea*. című könyve, mely egy tiszta és átfogó képet nyújtott az emlékirásról és az emlékiratokról általánosan. Úgy gondolom, a szakirodalom hiányosságai rámutatnak, hogy a Rettegi-kutatás mennyire gyerekcipőben jár. A kezdetlegesség tette indokolttá a téma iránti érdeklődésem egyéni vizsgálatokba ültetését.

¹ Sipos Balázs: *Személyes források és a történelmi tapasztalat elbeszélése. Egyének és közösségeik Magyarországon, 1848–1948*. Napvilág Kiadó. Budapest, 2022. 16.

² Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok. 1718 – 1784*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1970. 354.

A 18. századi elbeszélések rengeteg olyan információval szolgálnak, melyeket megismerve korunk embere szívesen bocsátkozik kutatásra. Ez nem történt másképp velem sem, Retteginek számos olyan feljegyzése van, mely érdekes mentalitástörténeti kapcsolatokat tár fel, megosztja velünk, hogyan zajlik egy 18. századi szerelem beteljesülése, milyen arányban számított a vagyon, miféle táncokat jártak, és hogyan választottak feleséget a kor nemesemberei. Ugyanakkor a kutatásom igyekszik rávilágítani arra is, hogy a szöveg hogyan formálódik a visszaemlékezés szintjein. Betekintést enged, hogy az emlékiratban hogyan verbalizálódik a múlt átértékelése, milyen narratív funkciót von maga után a rekonstrukció. Az emlékezetet övező kutatásoknak napjainkban sincs „középpontja”. Ennek ellenére a dolgozatomban az emlékiratok szerves részét képező emlékezés problémájára is kitérek. Mint történész, nehéz dolgom van, hiszen az emlékezet nem követi a történelem összefüggéseit, nincsenek lineáris megfogható szempontjai, azonban, mint irodalmár megvizsgálhatom az emlékezet kinyilatkozását, ábrázatát. Ezek az adatok hatalmas kincsnek számítanak a jelenünk kontextusában. Igyekeztem ismertetni és eloszlatni azokat a sztereotípiákat, amelyeket a jelen társadalma táplál a 18. századi emberi kapcsolatokhoz kötődően. Az első bölcsészettudományi karon töltött évem alatt ezeket a kincseket próbáltam meg az érdeklődő közönség elé tárni.

II. Vizsgálódási szempontok

A dolgozatomban fejezetei több szinten is bemutatják egy házasság történetét. Sor kerül a kor társadalmi elvárásainak vizsgálatára, betekintést nyerhetünk különböző lakodalmi szokásokba, amelyek általánosan jellemzőek voltak Erdélyben. Mindenekelőtt bemutatásra kerül a forrásszöveg, amelyet a dolgozat további részében elemzek. A 18. századi ember miben tért el tőlünk? A kutatásom célja válaszokat adni ilyen kérdésekre, mint: hogyan választottak párt a kor nemesemberei? Milyen indokokkal jött létre egy házasság, mi nyomott többet a mérlegen a jószágocska vagy a szerelem? Létezett-e a szerelem érzése a 18. századi Erdélyben? Mindez hogyan tükröződik az egyéni nyelvi megformálás szintjén, nevezetesen Rettegi György emlékiratában? A dolgozatomban nagy szerepet játszik az egyéni érzések megléte, és azok reprezentálása az utókor által irodalminak tartott szövegben. A kérdések megválaszolásában legfőbb forrásom Rettegi György emlékirata, melyet igyekszem kiegészíteni különböző szakterületek kutatási eredményeivel, hogy az irodalmi reprezentáció elemzése teljes legyen.

III. *„Azért soha titkos dolgát ne közölje senkivel az ember, mert ökör alatt is bornyút keresnek mostani világban.” Az emlékiratról*

A múlt életben tartása a jelenben szívügye volt az erdélyi emlékiratíróknak, szinte már hagyománnyá nőtte ki magát az emlékezet megosztása, ezért ragadott tollat Mindszenti Gábor, Bethlen Miklós, Apor Péter és Rettegi György is. Bár az irodalomtudomány a 19. század második felében fedezte fel az emlékirati műfajokat, napjainkban 18. századi elbeszélő források megítélése igen ambivalens, hiszen az emlékiratok, naplók és önéletírások hitelessége szubjektivitásuk révén megkérdőjelezhető. Egészen a 20. század derekáig úgy tartották, hogy az emlékirás olyan szubjektív mentális élmény, mely a tudományos kutatásra alkalmatlan.³ A valóság megragadása kihívást jelent a visszaemlékezésekben, nem véletlenül tartja a történetírás alkalmatlan forrásnak.⁴ A perszonális források lehetőséget nyújtanak számunkra, hogy a szerző önmagáról szóló leírása révén meghatározzuk egy adott kultúrához, vagy irányzathoz való tartozását. Ha tehát az én-dokumentumok elemzésére vállalkozunk semmiképp sem dekontextualizáljuk a szövegeket, hiszen ez számos problémát felvet az értelmezésben. Ezen dolgozat célja nem a hitelesség ellenőrzése, hanem a retrospektív elbeszélés megértése.

Az emlékiratok a szerző visszaemlékezésire támaszkodnak, így gyakran találkozunk a perspektíva torzításával, tehát a szerző bizonyos részeket elferdít annak érdekében, hogy értelmet adjon az eseményeknek, vagy egyszerűen fellép az emlékezet hiányának problémája. Rettegi György a következőképpen írt az emlékezés nehézségeiről: *„több emlékezetre méltó dolgokat és occurentiákat írhattam volna, de amelyek elmúltak, vagy teljességgel elfelejtettem, vagy csak rész szerint jutnak eszembe, s mint sem azért hibásan írtam le inkább elhagyom az olyanokat”*⁵ ugyanakkor kiemeli, hogy: *„Ha szintén valami nagy derék dolgokat nem írtam is, de amit írtam igaz lellemisméreti szerint írtam, amint láttam s amint bizonyos relációból megtudhattam... hazugságot nem írtam egy virgulát is.”*⁶ A visszaemlékezések új formába öltik

³ S. Sárdi Margit: Az önéletrajzi szelf és a 17 – 18. századi önéletírások. In: Balázs Mihály- Gábor Csilla (szerk.) *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. Egyetemi Műhely Kiadó. Kolozsvár, 2007. 209.

⁴ Fehér Andrea: Én-reprezentáció és történeti reprezentáció Vargyasi Dániel István Életének leírásában. In: Balázs Mihály-Gábor Csilla (szerk.) *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. Egyetemi Műhely Kiadó. Kolozsvár, 2007. 279.

⁵Rettegi, i.m. 54.

⁶ Uo. 97.

a már megtörtént eseményeket, ezzel lehetőséget adva az emlékezőnek, hogy újradefiniálja a múltat és önmagát. Tehát elmondhatjuk, hogy az emlékezés nem csupán fölidézés, hanem egy alkotó folyamat, re-konstrukció vagy re-kollekció, amelynek során az emlékező újraalkotja az emlékeit szándéknak megfelelően.⁷

Rettegi György visszaemlékezéseinek műfaji besorolása meglehetősen vékony határokon húzódik, hiszen önéletírás formájában kezdi, majd számos olyan feljegyzést találunk, amely a szerző környezetére, ismerőseire koncentrál, ezzel eltereli a fókuszát önmagáról. Az önéletírás megírásakor Lejeune meghatározása szerint a szerző olyan visszatekintő elbeszélést kínál számunkra, amelynek középpontjában a magánélete és személyisége van.⁸ Fontos, hogy ezeknek a feltételeknek egyszerre feleljen meg az elbeszélés, előfordul azonban, hogy ezek közül csak néhány kritérium valósul meg egy szövegben, leginkább olyan önéletírással határos műfajokban, mint az emlékirat. Rettegi György emlékiratának esetében az 1758. utáni feljegyzésekkel megdől az önéletírás meghatározása, hiszen ezek leginkább korabeli történetek, tehát a perspektíva nem retrospektív, valamint évenkénti beszámolók jelennek meg a szerző családjáról és a nemesség helyzetéről.

A 18. században az emlékiratíróknak remek lehetőséget nyújtott a metamorfózis, ahogy Jakó Zsigmond fogalmaz „Az az Erdély, amelyet Rettegi élete végén itt hagyott, lényegesen különbözött attól, amelybe egykor megérkezett.”⁹ A 18. század adott otthont az újkor legjelentősebb változásainak a mentalitástörténet terén, kialakult a modern családszerkezet, a taníttatás megmarad a gyermekkor határain belül, és teljesen más funkciókat lát el a szórakozás.¹⁰ Néhány kutatás megpróbálta alátámasztani, hogy Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* szolgált mintaként a kortárs Rettegi számára, azonban ezt a dobokai középnyemes nem említi sehol.¹¹ A kutatás felvetése nem alaptalan, hisz a régi erdélyiek szokásait leíró részek nagyon hasonlatosak Apor elbeszéléséhez. Kemény Katalin úgy gondolja, hogy irodalmi mintának biztosan nem használta Rettegi az emlékiratot, de a gondolat fonalát átvehette kortársától.¹² A két emlékiró megvalósította kommunikatív emlékezet nemzedéki jellegét.

Rettegi György retorikai ügyessége és irodalmisága vitathatatlan, Erdély változásait

⁷ S. Sárdi Margit: Az önéletrajzi szelf és a 17 – 18. századi önéletírások. In: Balázs Mihály- Gábor Csilla (szerk.) *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. Egyetemi Műhely Kiadó. Kolozsvár, 2007. 210.

⁸ Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. (szerk.) Z. Varga Zoltán. L'Harmattan Könyvkiadó. Budapest, 2003. 9.

⁹Rettegi, i.m: 5.

¹⁰ S. Sárdi Margit: Az önéletrajzi szelf és a 17 – 18. századi önéletírások. In: Balázs Mihály- Gábor Csilla (szerk.) *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. Egyetemi Műhely Kiadó. Kolozsvár, 2007. 213.

¹¹ Kemény, i.m. 241.

¹² Uo. 242.

olyan közvetlen előbeszédhez hasonló stílusban írja meg, hogy olyan érzésünk van, mintha egy előadást hallgatnánk, mely népiesen, ízes fordulatokkal tűzdelve szól hozzánk. A változásokat nem bírálja, nem elemez csupán őszintén közli őket, hasonlóan Apor Péterhez. A józanodás századának változásait az alkoholfogyasztás terén mégis lelkesen konstatálja az emlékiró: *„Felette igen gyönyörködtek az emberek a felettébb való boritalban úgy, hogy némelyek addig ittak, hogy meg is holtak bele, egyesek egymást erőltették, két három hétig is elittak, torbézoltak egymás végtében; de most nem úgy vagyon: akármilyen conversatióban is ritkán lát az ember részeg embert, az is, ha megjózanodik, ha csak orcája vagyon, nagy szégyennek tartja, hogy részeg volt, a szegény embert bár ne lássa valami úri ember részegen, mert annak bizony részeges, korhol lesz híre-neve; és így a mostani aestasban ez az egy legdicséretesebb, hogy az ki jó hírét-nevét akarja megtartani, az részegeskedésről le kelle mondania.”*¹³

A szerző az első részben közli írásának motivációját: *„Minthogy gyermekségemtől fogva szerettem mindenféle írásokat olvasni...hogy én is azért maradékomnak (ha Isten megtartja) ezen következő írásom által holmi mostani dolgokat és occurentiákat által adhassak, leírtam mind ez hazában, sőt másutt is történt dolgokat.”*¹⁴ Ezt egyfajta önéletírói tervezetnek is nevezzük, hiszen az író egyfajta szándékoltástól vezérelve alkotott, és tisztában volt a közzététellel.

Megszokhattuk, hogy a legtöbb erdélyi emlékiratíró más emlékiratokból vagy családjának feljegyzéseiből merített, azonban Rettegi Györgynek egyetlen napló került a kezébe, amelyet Havasallyi István papfalvi nemes írt 1644–1646 között. Közli, hogy Havasallyi leginkább a maga *„privátumát”* írta le, amelyből hiányolta a nevezetes dolgokat, de ő nem kívánja untatni a *„posteritast”*. Az írás tevékenységének indokát az emlékirók esetében azonosíthatjuk öntudatlan törekvésként, amikor az író igazolja magát a világ, önmaga, vagy Isten előtt.¹⁵ Saját bevallása szerint munkáját apró hibák jellemzik, de egyértelműen látszik, hogy az írás gyermekkorától fontos szerepet töltött be az életében, a *„szép író”, „jó pennájú”* ember pedig követendő példaként szolgált számára.¹⁶ Bár sok lehetősége az oktatásra nem akadt családi bonyodalmak miatt, ahogy ő fogalmaz: *„és így én a sok apa és anya között tanulás nélkül maradék”,* de autodidakta módon megtanult németül és latinul.¹⁷ Mivel taníttatását senki nem proponálta, örömmel szegődött Rhédei Pálhoz szolgaként, noha nem azért, mert szolgálata olyan jól telt volna, de meggyőződése volt, hogy a *„sok járás-keléssel csak többet tanulok s*

¹³ Rettegi, i.m. 90.

¹⁴ Uo. 53.

¹⁵ Kemény, i.m. 247.

¹⁶ Rettegi, i.m. 25.

¹⁷ Uo. 63.

*experia*lok”, ennek ellenére sosem járt távolabb, mint Várad, Debrecen vagy Szatmár.¹⁸ Rettegi György nagyra becsülte a tudás hatalmát, így fiainak megadta a lehetőséget a külföldi peregrinációra, nem sajnálva a pénzt, hiszen a tanulmányok elvégzése igen költséges volt.¹⁹ A nemesség körében a 18. század végén már elvárás volt az írni-olvasni tudás, ráadásul a taníttatással a társadalmi és gazdasági előre menetelüket akarták biztosítani.

Bizonyosan szokásban volt az emlékiratok átirata egy másik füzetbe, azonban esetünkben Rettegi így fogalmaz: „*lehetett volna jobb móddal ebből másba átalírnom, de azzal időt nem töltök*”.²⁰ Rettegi György falusi közegeben az olvasás és a „*scriptitatio*” eszköz egyfajta társaság megteremtésére. Mivel az emlékirónk nem játszott jelentős közéleti szerepet és nem volt a politikai elit tagja, véleménynyilvánításának határai így jóval kitolódtak, mint például Bethlen Miklósnak vagy Bod Péternek.²¹ Valószínűleg ez magyarázza az emlékiratra jellemző kendőzetlen, néha már sértő őszinteséget.

Rettegi György emlékirata Erdély metamorfózisának lényeges szakaszait tartalmazza, egy klasszikus 18. századi középnyemes perspektívájából. Jakó Zsigmond a kötet bevezető tanulmányában Rettegit osztálya tolmácsolójának nevezi, mert nézőpontja általában jellemző volt a 18. századi középnyemességre. A Habsburg-abszolutizmus hatására vált Rettegi György és osztályának jövője kilátástalanná, félelmeit az emlékiró a következőképp osztja meg: „*úgy ne járjunk mi szegény magyarokul, mint amaz rossz kutya, kit másképpen el nem veszthetnek azt fogják reá, hogy megdühödött s azonnal agyonverik*”.²² Az elbeszélő, vagyis Rettegi György kialakított egy olyan retrospektív idealizációs keretet magának, amelyben a régi időkbe vágyik vissza, mikor még társadalmi rétege, a nemesség nem volt ilyen nehéz helyzetben. Ezzel leginkább önmagát védi, mert közege tőle független okokból a változó Erdélyben veszélybe került. A retrospektív idealizáció során létrejött nosztalgia az aktív felejtés egyik módozata.²³ A kommunikatív emlékezés, mely végig jelen van az emlékiratban, nem nyújt összefüggő történelmi elbeszélést a korról. A kortársak is adott esetekben különböző dolgokat jegyeznek

¹⁸ Uo. 64.

¹⁹ Lupescu Makó Mária: „Mindenemet hagyom... hog tanýtassag es az Eskolat el ne hagyassak vele”. Az utódok tanítatásáról a kora újkori erdélyi végrendeletek tükrében. In: *Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére.* (szerk): Bogdándi Zsolt, Lupescu Makó Mária. EME. Kolozsvár, 2020. 260.

²⁰ Rettegi, i.m. 214.

²¹ Fehér Andrea: *Sensibilitate și identitate în izvoarele narative maghiare din secolul al XVIII-lea.* Mega. Cluj-Napoca, 2012. 143.

²² Rettegi, i.m. 164.

²³ Kovács Éva: Az élettörténeti emlékezet helye az emlékezetkutatásban. Tudománytörténeti és kulturális bevezető. In: Kovács Éva (szerk.): *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben.* MTA Szociológiai Kutatóintézet – 1956-os Intézet, Budapest, 2008.14.

le, mint „fontos történelmi esemény”, az oka, hogy más-más környezetben élnek, személyük más dolgokat tart jelentősnek. Ebben az esetben joggal foglalkoztat minket a hitelesség kérdése, hiszen Rettegi saját élményeitől függően határozta meg a múltbéli események valóságát, igazságosnak és helytelennek ítélt történéseket. Ezért is jár kéz a kézben az emlékezet és az identitás.

A 18. századi erdélyi memoár-irodalom egyik kiemelkedő művévé vált Rettegi György emlékirata, melyben leginkább családja és ismerősei temetéséről, lakodalmairól, és az őket övező eseményekről olvashatunk. Ezek az események jelentették számára a felüdülést a monoton középnemesi életből, mert ilyenkor külszági újságokhoz juthatott, aminek emlékiratában is nagy szerepet osztott. Az emlékiratíró leszögezi, hogy „*Históriát nem írok, mert a dolgoknak circumstantiáit nem tudhatom*”.²⁴ Rettegi György információk hiányában gyakran töltötte a lapot az időjárással „*Semmi nevezetes dolgot nem tudok írni, mivel nem is esett valami nevezetes dolog*”.²⁵ Az elhallgatás szövegszervező szerepe felfedezhető az elemzett emlékiratban „*sokat írhatnék; arról is, mi lett a maradékából... — de elhagyom*”.²⁶ Kecskeméti Gábor szerint az irodalomtörténet-írás olyan *multidisziplína*, amely több tudományt foglal magában, ide sorolja a történelmet, az antropológiát, a nyelvészetet, és a kultúrát.²⁷ A tudományok összességével kell kialakítanunk az irodalomtörténet módszertani repertoárját. Az irodalomtörténeti szöveg lehetőséget nyújt, a történeti keret, az idő és a tér meghatározására. Rettegi György hűen követi a narráció preskriptív módon érvényesülő retorikai szabályokat, elárulja az események helyét, idejét, szereplőit, hogy teljes mértékben megérthessük a cselekményt. Az emlékirat önmagában szolgáltat bizonyosságalapú tudományszemléletet, azonban a megfelelő módszertani reflektáltsággal kezelve a tudomány érvényes és ígéretes narrációjának bizonyulhat.²⁸ A művet az előbeszédre jellemző kalandozás vezeti végig, logikus szálakon. Az emlékiratban rendszerint feltűnnek a szerző által kedvelt anekdoták, azonban mivel ez bonyolult történések elmesélésére nem alkalmas, ilyenkor megszakad az elbeszélés.²⁹ A perszonális-irodalom nagyrésze nem tekinthető befejezett műnek, az életrajzok esetében a szerző halála szól közbe, vagy egyszerűen szétzilálódik a

²⁴ Rettegi, i.m. 215.

²⁵ Uo. 196.

²⁶ Uo. 112.

²⁷ Kecskeméti Gábor: Narratíva az irodalomtörténet-írásban a történetmondók története. In: *Narratíva, kánon, fordítás.* (szerk.): Dávidházi Péter – Gintli Tibor – Kulcsár-Szabó Zoltán – Tóth-Czifra Júlia. Kalligram. 2019. 52.

²⁸ Uo. 60.

²⁹ S. Sárdi Margit: Rettegi György: Emlékezetre méltó dolgok. *Irodalomtörténet*, 1973. 5/55. évfolyam. 487.

narrációs szerkezet, mint esetünkben.³⁰ Ez nem azt jelenti, hogy Rettegi György szegmentálta volna történetmondását, az értelemkonstrukció továbbra is egész marad. Az emlékiró narrátori pozíciója a mű egészében látható marad, objektivitást azonban nem ígér. Az elbeszélő szál szubjektív, korlátozott tudású, hiszen a szerző számos dolgot elhallgat, vagy nincs tudomása minden történés indokáról. Ez nem szokatlan, a szubjektív elbeszélő az esetek többségében vonja maga után a korlátozott tudású jelleget. Rettegi György emlékiratára a belső fókusz jellemző, miszerint az elbeszélő én a maga meglátásai és tapasztalatai alapján mutatja be az őt körülvevő személyeket és történéseket, ami okán szubjektív forrássá alakul a mű. A visszaemlékező elbeszélés jelenlétet ad annak, ami térben és időben máshol van. Úgy is nevezhetjük, hogy a narrációban találkozunk a múlt és a jelen, amely megteremt egy olyan helyzetet, mely lehetőséget nyújt egy újraértelmezett múltra. A múlt nem él önmagában, Rettegi György átformálja és újra teremti életének kezdeti eseményeit. Ilyen értelemben a múlt egyszerre szubjektum és objektum is, melynek nincsenek éles határai. Az elbeszélésben a nyelvtani személy és az egyén, amelyre vonatkozik a nyelvtani személy nézőpontja megegyező. Az emlékiratban a szerző olyan bizalmas információkat oszt meg, amelyeknek ő maga is tanúja, így résztvevőként zárt információkkal szolgál. Ez ugyanakkor együttes szemléletmódot sejtet, hiszen maga az elbeszélő is részese a cselekménynek.

IV. Rettegi György és családja

Születésének ideje 1718. március 31-én, helye Páncélcseh. Édesanyját Dobai Klárát korán elvesztette, édesapja után Györgynek keresztelték. Nagyapja Rettegi István, önmaga hasonlatosságára szintén viceispán volt. Nemességük *fulciálása* indokán emlékiratában végig vezette családfájukat. Édesanyja második házasságából az idősebb Rettegi Györggyel négy gyermek született. Özvegysége idején sokan kérték, azonban fia megítélése szerint választotta Kolosvári Dániel igen erkölcstelen rossz ember volt: „*ez olyan ember volt, hogy az maga alattvalóit pogányi módon verte, kínozt, melyben az szegény édesanyám felette sok részt vett míg élt*”.³¹ A mostohaszülők megítélése hasonlatos napjainkhoz, a szerző az emlékiraton végig vezeti a mostohák pejoratív létét. A narráció személyessé válik, mert Rettegi beenged érzései belső világába, ahol gyermekként megélt traumáit osztja meg az olvasóval. Az emlékiratok szépsége a szerző olvasók iránti megelőlegezett bizalmasságában is rejlik.

³⁰ S. Sárdi Margit: Az önéletrajzi szelf és a 17 – 18. századi önéletírások. In: Balázs Mihály – Gábor Csilla (szerk.) *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. Egyetemi Műhely Kiadó. Kolozsvár, 2007.

³¹ Rettegi, i.m. 60.

Véleményem szerint ezért sem kezelhetjük egyszerű forrásként, azonban az emlékirat buktatói is pont ebben a személyes jellegben rejtőzködnek.

Önmagáról szóló feljegyzésének elején Rettegi így nyilatkozik: „*Én is bizony mind jót, mind rosszat, amit magamban tudok, el nem tagadok, mely szerént a posteritás látván ami jó volt bennem, kövesse, ami kivetendő, távoztassa.*”³² Az emlékirók általában oldalakat szentelnek önmaguk leírására, céljuk, hogy a nyelvi reprezentáció segítségével képi ábrázolásként jelenjen meg előttünk a szerző. A bemutatás a *la pacte autobiographique* alapján történik. Rettegi György saját személye, tulajdonneve, életrajzi adatai a garancia az olvasó számára, hogy igazat mond önmagáról, a közönség pedig az információkat igazságként kezeli. Személyének külső leírása szerint „*staturája*” középszerűnél nagyobb, szeme, szemöldöke és szakálla barna, bajusza egy-két árnyalattal világosabb, haja pedig fekete. Sosem volt beteges ember, ugyan szenvedett hideglelésben és *pleuritisben* Isten jóvoltából meggyógyította őt. *Canteriája* alkalmasnak bizonyult, fiatalabb korában gyakran énekelt, és saját bevallása szerint „*mások sem gyűlölték*” a nótáját. Igazságérzete és empátiája fölöttébb dicséretre méltó volt: „*a szomorúakkal szomorú voltam s minthogy én is igen sok szomorúságot kóstoltam, keserves dolgokon könnyen sírtam, mert különben is igen szánakodó voltam*”.³³

Nem gondolom, hogy hihetünk a szerző minden szavának, tulajdonképpen létrehoz egy narratív identitást, amely nem teljes mértékben tájékoztat racionálisan. Rettegi betartotta az utódoknak tett ígését, és készségesen bevallja, hogy olykor *sanguinico-flegmaticus*, és ahogy idősödik néha *hypocondriaca-melancholiát* is tapasztal. Nem szeret takarékoskodni, szívesen adja vagyonát a szegényeknek, nem célja cifrán járni, és haszontalanul imide-amoda költeni a pénzt. Életének első felében nem is lett volna elherdálni való vagyona, gazdasága kiépítése után sem számított kimondottan gazdagnak. Hithű, vallásos, református ember volt, ezt találta a vallások között a legigazabbnak. Bár semmilyen vád nem érte, elengedhetetlennek tartja vallásosságának folyamatos bizonygatását, fohászok, leírások formájában. A permanens igazolás indokolja például a jó feleség leírását, személyének pozitív jellemzőinek kiemelését, vagy családja jelentősebb tagjainak folytonos megemlézését.

Az emlékiratok többségében nagy szerep jut az emlékezők önmaguk, vagy a világ előtt való igazolásának, ezzel magyarázható az Isten előtt való állandó bizonyítás. Lobbanékonyság, részegség és egyéb emberi gyarló tulajdonságok leginkább ifjú korában jellemezték, gyakran becsapták vásárlás, cserélés, vagy egyéb *compositionalis* dolgokban. Ezzel is azt próbálja

³² Uo. 77.

³³ Uo. 79.

igazolni, hogy jó emberré vált, tehát megtisztult Isten előtt. Rettegi György nem tartozott Erdély kiemelkedő alakjai közé, alig volt befolyása bármire, tettei kizárólag családját érintették, kicsiny vagyonnal és foghíjas műveltséggel rendelkezett, azonban mégis számottevőt alkotott, hiszen ő volt az utolsó, aki a nagy barokk önéletírás műformáját használta művében.

Az emlékirat vallomásos jellegét a dobokai középnemes biztosította önmaga jellemének alapos feltérképezésével. Általánosan elmondhatjuk, hogy az emlékirtnak két célja van: az igazra és a vallásosra való törekvés.³⁴ Személyes elbeszélése révén közelebb kerül önmagához, személyes emlékezése és azonossága tehát egymástól elválaszthatatlan. Az identitás és az emlékezet személyes megélésen alapul.

V. „Tanulja meg akárki is, hogy mikor megházasodik nézzon ugyan a gazdagságra is, de nézzon leginkább a szeretetre.” Az első házasság

A már bemutatásra került emlékiraton keresztül szeretnék betekinteni a 18. századi erdélyi nemesség párvalasztási szokásaiba, az erdélyi házassági szokások számos jellegzetességének ismertetésével. A konkrét családtörténeti kitekintésen túl igyekeztem több erdélyi lakodalmi szokásokra vonatkozó párhuzamot is megemlíteni. A házasság ősidők óta működik társadalmi intézményként. Az erdélyi házassági piac nagyjából ugyanazokat a jellegzetességeket mutatja, mint a nyugat-európai, főként protestáns közösségeké. Napjaink mentalitástörténetének képe a házasságról visszavetíthető a 18. századra, miszerint egy párkapcsolat a férfitől biztonságot a nőtől pedig engedelmet követelt. A házasság nem csupán két személy, hanem két család szövetségét is jelentette, ezért létrejöttében többen is kivették a részüket. A házasságkötés folyamata négy részből állt: a látás, kérés, gyűrűváltás, esküvés és végül lakodalom.³⁵ A szakirodalom azt tűnik alátámasztani, hogy minél befolyásosabb volt egy család, annál nagyobb volt a külső nyomás a párvalasztásnál. Természetesen ez leginkább az uralkodó családokra jellemző, egy középnemes esetében ez nem volt mérvadó.

³⁴ Kemény, i.m. 181.

³⁵ Fehér Andrea: Lakodalmak a Székely családban. Adalékok a 18. századi erdélyi házassági szokásokról. *Erdélyi Múzeum*, 79. évf. (2017) 1. sz. 119–129.

Rettegi György tényleges házasodása előtt számos leányra vetette a szemét, ugyan nem saját indíttatásból készült házasodni, hanem baráti intelem hatására. Váradi Zsigmond hallgatva Rettegi György tanulásra való szándékát rögtön kijózanította az ifjút: „Édes öcsémuram! ezen az világon igaz, hogy esze, kardja, s házassága után boldogul az ember, s arra nézve javallom kegyelmednek, hogy vegye el Aczél Salomét, mert igen jó szerencse lenne kegyelmednek.”³⁶ A választásban általában a barátok, rokonok ajánlása is szerepet játszott. De fontos megemlíteni, hogy semmiképp sem dönthettek a házasulandók helyett, akadtak a korban olyan szülők, melyek különös figyelmet szenteltek annak, hogy gyermekük akarata teljesüljön. Egyszerre több jelöltje is lehetett egy fiatalembernek, nem volt ez másképp az akkor 23 éves Rettegi György esetében sem, azonban első házassága alkalmával Aczél Salomé megfelelt a kor „jó feleség” ideáljának. Rettegi elmondása szerint Salomé „szépsége középrend, magaviselése másoknak is jó példa a jóra, elméje ritkán találtató, minden asszonyban, ha két akkora lett volna is, istenfélő, jóllehet haragja is nagy szokott volt lenni”.³⁷ Általános megállapítás, hogy a korban a rossz feleségekről leginkább hallgatnak, azonban az emlékirónk már-már túlzott jósággal beszél feleségéről. Ez az emlékezési folyamat egyik következményeként magyarázható, miszerint a 18. században is hajlamos volt az ember kizárólag a szépre emlékezni, akárcsak napjainkban. Isten és a világ előtt pedig Rettegi György igyekszik a legtisztább képet festeni választottjáról, mert ez is az ő igaz hitét és engedelmisségét igazolja. Elmondhatjuk, hogy az emlékezet sosem tiszta, az aktív emlékezet is egyfajta konstrukció, mely elsődleges képet fest.³⁸ Rettegi György nagy valószínűséggel emlékei képeiben kutatott, majd ezeket értelmezte, amikor megszületett a leíró elbeszélés első feleségéről. Kovács Éva az emlékezést hermeneutikai rekonstrukcióval azonosítja, amelyet mi, az emlékezet vizsgálói tovább rekonstruáljuk.³⁹ Kérdéses, hogy ez a hermeneutikai rekonstrukció tudatos cselekmény-e. Bizonyos, hogy ezek a „börtönbe zárt” emlékképek szándékolt felidézéssel sem szabadulnak fel teljesen.⁴⁰

A fiatal pár eljegyzésére 1742 március 21-én került sor, az esküvésre a kor szokásaihoz híven pedig nem sokkal utána, ugyanabban az esztendőben június 2-án. Salomé ekkor 18 éves volt, Rettegi György pedig 23, emlékiratában ekképpen vélekedik az életkort illetően:

³⁶ Rettegi, i.m. 67.

³⁷ Uo. 71.

³⁸ Kovács Éva: Az élettörténeti emlékezet helye az emlékezetkutatásban. Tudománytörténeti és kulturális bevezető. In: Kovács Éva (szerk.): *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet – 1956-os Intézet, Budapest, 2008. 2

³⁹ Uo. 2.

⁴⁰ S. Sárdi Margit: Leánykérés, házasság, szerelem. In: Szentmártoni Szabó Géza (szerk.): *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*. Universitas. Budapest, 2002. 55.

„Nagyobb bolondság nincs, mint az ifjat 24 – 25 esztendőös koráig megházasítani, mivel az olyan házasságban ritkán van jó élet.”⁴¹ Az erdélyi szokások szerint a lányok 16 és 20 éves koruk között férjhez mentek, a fiúk pedig általában 25 éves korukig, aki nem házasodott, azt megvetette a társadalom.⁴² Rettegi emlékiratában szavai enyhe félelmet tükröznek, mert még mindig kellemetlennek érezte, hogy 24 éves korában megnősül. Az egyház ugyan érettnak tartotta a lányokat 13, a fiúkat pedig 18 éves kortól, a nemesség körében nem ez volt a szokás, ez magyarázza, hogy az emlékiratban szereplő férfiak miért nem házasodtak 23 éves koruk előtt.

György középneemesi rangjában nem bővelkedett a vagyonban, Salomé is hasonló helyzetben volt, hiszen: „pénze volt szegénynek készen vagy háromezer forint, de az az tökéletlen Diószegi Mihály elköltötte volt”.⁴³ Az anyagiak nagyban meghatározták házasságuk minőségét, Rettegi úgy fogalmazott: „rosszul élünk a semmiből”, segítséget ugyan kért Diószeginé asszonytól, aki csurogva-csepegvé adta a kezükbe a pénzt, de ezzel a dobokai középneemes semmi „fundust” nem csinálhatott. Az új család számára, új térre volt szükség, melynek anyagi vonatkozása volt, a friss házasok pedig nem voltak bőségben a vagyont illetően, így Rettegi megkapta nagyapjának vén köblösi házát, ahol családot alapíthat feleségével. A hiányos gazdaság ellenére Salomé hű társa volt a férjének, „de a szegény feleségemnek valóban sok jutván e világi nyomorúságokban, nagy békességgel eltűrt mindeneket, contenta volt az én szegény sorsommal.”⁴⁴ A feleség jóságának és erősségének dicsérete Rettegi vallásos mivoltához kötődik, Isten előtt próbálja igazolni, hogy istenfélő, jó gazdasszonyt választott magának. A rossz házasságot emlékiratában gyakran Isten büntetéseként magyarázza.

Házasságukról a férj így emlékezik: „Vettem volt el 18 esztendőös korában, midőn én 24 esztendőös voltam. Éltem együtt nyolc esztendeig és nyolc hónapig szép csendes életet magunk között, jóllehet a sátán s az én gonoszakaróim eléggé igyekeztek megzavarni minden úton-módon.”⁴⁵ A nehézségek ellenére elmondhatjuk, hogy egymás hű társai voltak a jóban és a rosszban, Salomé pedig sosem ellenkezett György döntéseivel, ugyanakkor a férj megvallja, hogy: „nem mindenkor jártam a lineán, de sem költsésemben, sem magaviselésemben nem keresett hibát és zenebonát”, de ahogy mondják a szerelem sok mindent eltűr.⁴⁶ Az erdélyi

⁴¹ Rettegi, i.m. 252.

⁴² H. Balázs Éva – Krász Lilla – Kurucz György (szerk.): *Hétköznapi élet a Habsburgok korában. 1740–1815.* Corvina. Budapest, 2007. 10.

⁴³ Rettegi, i.m. 67.

⁴⁴ Uo. 67.

⁴⁵ Uo. 71.

⁴⁶ Uo. 71.

emlékiratok alátámasztják, hogy a házasságban leginkább a harmóniát keresték, amely a fent említett esetben megvalósult. A szerelem, a vonzódás és a bizalom fontos szereplője volt az évekig tartó házasságuknak, ez megcáfolja az általános téveszmét, miszerint 18. századi Erdélyben csupán az érdekházasságok hódítottak. Rettegi György mindenekelőtt elismerte felesége tudását, mely azt bizonyítja, hogy felszínre került a nő, mint egyenértékű társ tisztelete, melyet Erdély egyik fő mentalitástörténeti változásával azonosíthatunk.

V. 1. „Úgy jár az, akinek Isten gyermeket nem ad, várva-várják halálát s örömmel temetik” Házasságuk gyümölcsei

A gyerekek fogantatásáról igen kevés elbeszélés maradt fent, hiszen illetlennek számított a korban a házasság együttlétéről beszélni. Az bizonyos, hogy a terhességet a „*havi nyavalya*” elmaradásával azonosították. A 18. században még gyakran összekeverték a terhességet az emberi test más biológiai jelenségeivel, valamint nem tudták pontosan meghatározni a terhesség stádiumait.⁴⁷ A magzat mozgásának jelentősége van, úgy tartották, hogy a fiúk a fogantatást követő harmadik, a lányok pedig a negyedik hónapban kezdtek életjelet mutatni.⁴⁸ Az első gyermek világra hozása rendszerint az esküvő után nemsokkal már megtörtént, majd ezt követően szinte két évente szültek. Ennek fényében gyakorinak számított, hogy egy nő akár tizenhét gyermeket is a világra hozott élete folyamán. A szülés kockázataira alaposan felkészültek, bábát és orvost is hozattak, rendszerint jelen volt a várandós asszony édesanyja és egy rokonasszony.⁴⁹

A születendő gyermeket gyakran nevezték gyümölcsnek, új vendégnek, az irodalmi nyelv metaforáival élve, azonban olyan érdekes megnevezésre is találunk példát Nyáry Krisztina levelében, hogy „*nehézke*”.⁵⁰ A születendő gyermek érkezése nemtől függetlenül örömteli volt, azonban a szíve mélyén mindenki fiúra vágyott az öröklés és a család tovább élésének biztosítása céljából. Rettegi György is ezt igazolja mikor azt írja: „*Nagy búban voltam, midőn láttam, hogy nem csak leány, hanem kettő is, de az Úristen úgy megvigasztalt vala, hogy minden napon kettős gyönyörűséget találunk vala benne.*”⁵¹ A fiú és leánygyermek

⁴⁷ Fehér Andrea: *Sensibilitate și identitate în izvoarele narrative maghiare din secolul al XVIII-lea*. Mega. Cluj-Napoca, 2012. 209.

⁴⁸ Uo. 210.

⁴⁹ Kubinyi András: *Törvénytelen gyermekek a magyar középkorban*. História, 1999. (21. évf.) 7. sz. 20.

⁵⁰ Péter Katalin: „A gyermek első tíz esztendeje.” In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. (szerk.): Péter Katalin. MTA Történettudományi Intézete. Budapest, 1996. 22.

⁵¹ Rettegi, i.m. 163.

között nem tettek különbséget érzelmileg vagy társadalmi szerepüket tekintve, különböző források maradtak fent arról, hogy a gyerekek közösen játszottak akár az országgyűlések színhelyén is.⁵²

A fiatal házasoknak a gyermekvállalás terén sem volt szerencsájuk, 1744. január 13-án született egy kisfiú, azonban az édesanyja rossz tanácsokat megszívlevélle maga mellé fektette és a gyermek megfulladt a párnában. Isten vigaszaként szolgált második fiú, Mihály születése 1745. október 21-én, azonban a vigasztalás ismét gyászba fordult át, mert a gyermek himlőben 1747-ben meghalt. Harmadik gyermekük szintén fiú volt, Zsigmondnak keresztelték, azonban már rögtön születése után baleset érte *„Ennek olyan szerencsétlensége történt, hogy midőn az szegény édesanyja rajazott volna, a szülésben felkölt a székre, amidőn is ellévén a gyermek az székek alatt való cseberbe beeset s az ajakát jobbfelől megütötte a cseber szélében. Az akkor mindjárt megdagadván ez mai napig is úgy maradtott.”*⁵³ Retteginek fölöttébb kesergett a lelke a gyógyíthatatlan betegségben szenvedő fiáért, ugyanakkor nem adta fel a küzdelmet a gyógymód keresésében. Ennek okán javasolta Zsigmondnak, hogy tanuljon medicinát, akinek ez ellen ellenvetése nem akadt. Zsigmonddal való későbbi konfliktusai főszerepet kaptak az emlékiratban, végső elkeseredésében az édesapa a következőket írja: *„Őrizzen az Isten minden szegény apát ilyen fiútól, szerelmes szent fiáért.”*⁵⁴

A mindennapokban nem különítették el az édesapa és az édesanya szerepét, a gyermek ugyanolyan felelőssége volt az anyának, mint az apának. A gyermekek jogi helyzetét jól ismerjük, alapja az országos szokásjogot összefoglaló Hármaskönyv, illetve a városi szokásjogot rendszerbe foglaló városkönyvek.⁵⁵ Aczél Salomé utolsó gyermeke egy leány, akit szintén Salomének kereszteltek. Mindez természetesen elégedettséggel tölthette el mindkét családot, tekintettel arra, hogy a korban a meddőség komoly kihívások elé állította a párokat, a társadalmi nyomás miatt.

⁵² Uo. 30.

⁵³ Uo. 70.

⁵⁴ Uo. 374.

⁵⁵ Csukovits Enikő: *„Gyermek a középkori Magyarországon.”* História 1997/5-6. 16.

VI. „Felette igen megunván azért az ilyenekre s egyéb alkalmatlanságra nézve az özvegyi életet, házasságról kellene gondolkoznom” A második házasság

Felesége halála után Rettegi György ismét házasságra adta a fejét, azonban második próbálkozása, özvegyemberként már nem ment olyan gördülékenyen, hiszen tömérdek akadályba ütközött. Erdélyben ez nem volt idegen, a magas halandóság miatt az iparosodás előtti időkben a lakosság fele mostohaszülővel élt.⁵⁶ Érdekesség, hogy maga Rettegi György is mozaikcsaládban nőtt fel, azonban nem túl biztatóan írt erről: „1724-ben eljőve egy haszontalan, semmirekellő gazember...azután, mint gazember az szegény árvákat mindenekből kipusztítván, végtére az szegény feleségét halálig vervén, maga semmirekellőségét ottan körül mindeneknek megmutatta, s idejövén a mi bűneinknek büntetéséül az szegény anyámat, édesatyja a anyja híre nélkül, eljegyzé s el is.”⁵⁷ Az élet kedvezőtlen csapásait hithű emberként Isten büntetéseként azonosította.

Az újránházasodás jelensége igen gyakori volt Erdélyben, hiszen egy család boldogulásához két felnőtt munkájára volt szükség. A házasság szövetségként működött, mindenkinek megvolt a maga feladata. Az özvegyiség lényegében olyan „kényelmes” állapotnak számított, mely kivételes volt, így nemtől függetlenül senki nem volt huzamosabb ideig özvegy.⁵⁸ A patriarchális társadalom megvetette a férfi védelem nélküli önálló nőt. Rettegi György esetében különösen fontos volt egy új társ, hiszen gyermekeinek szüksége volt egy új anyára. Özvegyünk számos leányra, asszonyra szemet vetett, akár egyazon időben is míg döntésre jutott. Előfordult, hogy a két leány közötti választás csak a véletlen műve volt, gyakran féltek a legények az első leány nézése után, hogy valaki más hamarabb biztosítja szándékairól a leány családját.

Első jelöltje Pekri Borbára nézése alkalmával a következőket írja: „Igaz, hogy sem személye, sem magaviselése, mivel igen lágy és sunda vala szegény, nem tetszett, de szép jószágocskája lévén, bizony csak elveszem vala.”⁵⁹ Az emlékirat ebben az esetben a múlt és a jövő hídjaként is szolgál, hiszen Rettegi emlékei rekonstruálása közben megvalósítja a többidejűséget. Na de hogyan is értetődik ez? A feljegyzésben egyszerre jelenik meg a múlt,

⁵⁶ Fehér Andrea: *Sensibilitate și identitate în izvoarele narative maghiare din secolul al XVIII-lea*. Mega. Cluj-Napoca, 2012. 180.

⁵⁷ Rettegi, i.m. 59.

⁵⁸ Géra Eleonóra: *Házasság Budán. Családtörténetek a török kiűzése után újjászülető (fő)városból 1686-1726*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Történettudományi Intézet. Budapest, 2009. 87.

⁵⁹ Rettegi, i.m. 73.

és a jövő szándéka. Tehát az emlékezésben feltárássra kerül a múlt, a jelen és a jövőnkre vonatkozó elvárások, melyek meghatározzák ezt a folyamatot.

Fontos hangsúlyozni, hogy a szerelem érzése a 18. században már jelen volt a házasságokban, főleg az első generációs egybekelések jelentettek meghatározó köteléket.⁶⁰ A kutatásom egyik kérdésére önmaga Rettegi György válaszol: „*Tanulja meg akárki is, hogy mikor megházasodik nézzon ugyan a gazdagságra is, de nézzon leginkább a szeretetre.*”⁶¹ A szerelem ebben az időszakban már a házasság törvényes kereteire korlátozódik. Ezzel is magyarázható, hogy a dobokai középnemes mégsem a gazdag Pekri Borbára mellett állapodott meg. A legények leánynéző keretében döntötték el, hogy tetszik-e nekik a leány, ahova egy főember, vagy idősebb férfi rokon kíséretében szokás szerint vacsorázni mentek.⁶² Előnyt jelentett, ha a férfi már házas volt, hiszen így nem csábította el a választott leányt. Borbála azonban nem felelt meg a 18. századi hagyományos nőszerepnek: „*mivel unitária léven, nem akarta a vallását változtatni, én pedig jó lelkiismerettel Krisztus-tagadó mellé soha nem fekhettem volna*”.⁶³ A második indok, mely Györgyöt az ellenkezésre sarkallta a leány vallása, hiszen számára különösen fontos volt a közös hit. Vallási hovatartozás szempontjából ritkán születtek vegyes házasságok, a legszerencsésebb, ha a leendő házastársak ugyanazon egyház tagjai.⁶⁴ Az emlékiratban többször is olvashatunk vegyes házasságok okozta felháborodásokat: „*hallatlan dolog, hogy unitárius református püspök leányát vegye*”, vagy „*szerettem vele együtt lenni... kár, hogy religione unitárius volt*”.⁶⁵ A vallás általánosan is fontos szempontnak számított, de a dobokai középnemes példátlan figyelmet szentelt arra, hogy istenhívő hű társat válasszon magának. Nem csak a vallási hovatartozás szempontjából helytelenítette a középnemes a vegyes házasságokat, elbeszéli egy német–magyar menyegző történetét, melynek végén lesajnálóan közli: „*Úgy menjenek férjhez személyválogatás nélkül mindenféle nemzethez magyar leányok.*”⁶⁶

A 18. században a nő társa volt az urának, nélkülözhetetlen tevékenységei voltak, melyek határozott szerepet biztosítottak számára. A társadalomban elfoglalt helyét az édesapja,

⁶⁰ Fehér: Lakodalmak a Székely családban. 120.

⁶¹ Rettegi, i.m. 410.

⁶² Fehér: Lakodalmak a Székely családban. 121.

⁶³ Rettegi i.m.73.

⁶⁴ S. Sárdi Margit: Leánykérés, házasság, szerelem. In: Szentmártoni Szabó Géza (szerk.): *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete.* Universitas. Budapest, 2002. 53.

⁶⁵ Rettegi, i.m. 249.

⁶⁶ Uo. 182.

majd a férje határozta meg.⁶⁷ A közhiedelemmel ellentétben a leánynak volt beleszólása a házasságba. A szépség és a viselkedés is számottevő volt a feleségválasztásban azonban Mária mindkét elvárásnak bőven megfelelt. Lényeges szempontként szerepelt a leány anyagi helyzete, azonban, ha azonos társadalmi rétegből származtak nem tulajdonítottak ennek olyan nagy figyelmet. Az emlékirat jól mutatja a kor társadalmának hozzáállását a kérdéshez, mikor Teleki Ádám generális elveszi Horváth Zsuzsannát, a Szabolcs megyei viceispánnak, Szunyog Ferencnek a mostohaleányát: „csak közönséges nemesember volt az atyja, csudálkoztak rajta, hogy vette el”.⁶⁸ Rettegi György feleségkeresésében gyakran mérlegelte a leánnyal járó jószágocskát, azonban tettei azt mutatják a mérleg túlsó oldalán szíve nagyobb súlyt nyomott a lantba.

Azt, hogy hogyan is zajlik Erdélyben a leánykérés, könnyen lehet rekonstruálni abból, amit Apor Péter lejegyzett, ő ugyanis több érdekességet is leírt a leánynézéssel kapcsolatban, mint például azt, hogy a leánynéző alkalmával megfőtt tyúktójt tettek a legény elé, meg kellett tudnia híg-e, vagy kemény, nem volt szabad kifolynia semminek a felkevert tojásból, és csupán annyi kenyérrel mártogathatta amennyit mellé kapott.⁶⁹ Először megkérdezték a leány szüleit, hogy adják-e a lányuk kezét, majd akár éjfélig is táncoltak.

Egy másik alkalommal Rettegi György Váradi Zsigmond feleségének testvérét akarta elvenni, akit bátyja örömmel kéretett is az özvegy Rettegi számára, azonban a kisebbik leány tetszett neki, annak édesanyja pedig nem adta a kisebbiket a nagyobbik előtt. A kisebbik leánynak kedvére lett volna a frigy, szolgáltatta az információt egy *confidens* asszonyember a nősülni vágyó Rettegi Györgynek.

Akárcsak több Erdélyi család esetében, ha a leány tiltakozott, a legtöbb szülő, vagy a ház barátnéja megpróbálta meggyőzni a lányt, hogy előnyös lesz számára ez a házasság. Szokásban élt, hogy a leány apja elküldte két fiát háztűznézőbe, ahol a legényeket megvendégelték, megittatták, megetették, vígan érezték magukat, mikor azok visszatértek a legény leánykérőket küldött leányos házhoz. A lányok vissza is utasíthatták a kérőt, az esetek nagyrésztében a szülők kikérték a leány véleményét, előfordult, hogy megpróbálták befolyásolni is azt. Boér Krisztina esetében édesanyja jó szívvel látta a leánynéző alkalmával az özvegy Rettegit. Ezek a mozzanatok átvitt értelemben akár napjaink házasságairól is szólhatnának, hiszen ha párhuzamba állítjuk a kettőt, a szempontok megegyezésére

⁶⁷ Géra Eleonóra: *Házasság Budán. Családtörténetek a török kiűzése után újjászülető (fő)városból 1686-1726.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Történettudományi Intézet. Budapest, 2009. 50.

⁶⁸ Rettegi, i.m. 200.

⁶⁹ Apor Péter: *Metamorphosis Transilvaniae, azaz Erdélynek változása* (1736). Budapest, 1987, Szépirodalmi Könyvkiadó. 96.

figyelhetünk fel.

Néhány házasság az apa beleegyezése nélkül jött létre. Az ilyen házasságok nagy kockázatot jelentettek mindkét fél számára, a rokonok ellenszenvén felül a fiatal férfiak az örökségüket kockáztatták, a házasulandó leányok pedig a hozományukat és elvesztették a birtokok feletti öröklési jogukat.⁷⁰

A kérést a család legtekintélyesebb tagja bonyolította le, ezen alkalommal Rettegi sógorát küldte a kérésre, aki ezt nem igen javallotta, mivel a jószágocska hamarabb kerülne kezére, ha a leány helyett az anyját, Danczkai Sámuelnét venné el. A terv azonban csődöt mondott, mert a szerelmes levelei nem kerültek az asszony kezébe. Ebből is látszik, hogy a házasságok befolyásolása külső tényezők által sem újkeletű jelenség. Az özvegyasszony kérése kevésbé „szabályhoz” kötött, hiszen már nincs az apja hatalma alatt, szabadon rendelkezik és nem is szükséges kérő a közbenjáráshoz.⁷¹ Rettegit inkább vonzották a fiatalasszonyok, vagy leányok: „*Nem is csuda, mert akármit s akárhogya tetszik az asszonyoknak, de ha özvegyen maradnak, csak özvegyek ők, ha aranyos is a kapuja-fele, amint szokták mondani.*”⁷²

A következő próbálkozása Kalotaszentkirályon történt, az akkori viceispánnak egyik 16 éves leányára esett a választás. A kérés megvalósult, a leányt oda is ígérték, de a vőlegény nem siettetett a menyegzőt, „*hogya menjenek végére ki vagyok s mi vagyok*”.⁷³ Ez elég rossz döntésnek bizonyult, mert a következő találkozó alkalmával igen sértő jelzőkkel illették a leány szülei a nősülni vágyó özvegyet. A konfliktus hamar véget ért, Rettegi így folytatja: „*vagy harmadnapig ott evénk-ivánk s mind csak azon esküdt a szegény Zámbó, hogya Isten őtet úgy segítse, az ő Jusztinája nem lészen másé, hanem enyim, mert úgy szeret, mint a maga gyermekét.*”⁷⁴ A frigy végül nem teljesedett be, mert György ekkoriban már mátkája volt végső választottjának. A jegyváltástól kezdődően az ifjúkat mátkapárnak nevezték, a vőlegény ettől az időtől fogva már ajándékokkal kedveskedett menyasszonyának, általában ékszerekkel. A mátkaság időszaka általában több hónapig is eltartott, ez idő alatt leveleikben hűgomnak és bátyámnak szólították egymást. A visszalépés megelőzése végett divatba került az előzetes esküvés szokása. Néhány háznál már kötöttek házassági szerződést, melynek tárgya leginkább a jószágok, arany és ezüst nemük voltak.

⁷⁰ Fehér Andrea: *Sensibilitate și identitate în izvoarele narative maghiare din secolul al XVIII-lea*. Mega. Cluj-Napoca, 2012. 169.

⁷¹ S. Sárdi Margit: Leánykérés, házasság, szerelem. In: Szentmártoni Szabó Géza (szerk.): *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*. Universitas. Budapest, 2002. 61.

⁷² Rettegi, i.m. 160.

⁷³ Uo. 74.

⁷⁴ Uo. 74.

Második felesége elbeszélése szerint árva gyermekként nevelkedett Árpástón édesanyja testvérével, onnan pedig Enyedi Istvánné elvitte magához Kisiklódra. Rettegi György választása nem példátlan a történelemben, Bethlen Miklós is második házassága alkalmával egy árva leányhoz ragaszkodott, az indok egyszerű: „*mert ennek atyja, anyja, hazája, jószága, mindene én leszek*”.⁷⁵ A leányt sokan kérték, de a család „*nem akarta jobb embernek adni magoknál*”.⁷⁶ Egy Zilahi nevű dési embernek egyik fiának mégis sikerült eljegyezni a lányt. A gyűrűváltás és az eskü minden esetben kötelezettséget jelentett, mivel mindez a nyilvánosság előtt történt, a társadalom számára volt leginkább ez megfelelési kényszer. Ennek felbontása jelentős bonyodalmakkal járt, a leány fokozatosan nehéz helyzetben volt, hiszen „*de nem tudott mit tenni, mert se atyja, se anyja számba sem vették, mintha nem is lett volna, nem hogy dolgát igyekeztek volna másképpen fordítani és illendő szerencsáját munkálkodni*”.⁷⁷ Az elválás három esztendőre valósult meg, ugyanakkor Rettegi György ekkor még így nyilatkozott: „*ingyen sem gondolkodtam arról, hogy elvegyem*”.⁷⁸ A kételyeit nagyban erősítette félelme, miszerint Décsiné asszonynál bizony csakis rosszat tanulhatott az eladósorban lévő leány. „*S féltem mindenekfelett attól, hogy inbibálja azt, hogy az urát meg ne becsülje: attól is, hogy hallogattam egyet is mást is felőle, hogy lakodalmakban így s amúgy, több efféle*”.⁷⁹

A leányok rossz híre nagyban befolyásolta a kérők számát, mindenki tisztességes, vallásos, becsületre méltó feleséget keresett magának. Rettegi emlékirata nagyon szélsőséges véleményt alkot a nőkről, miszerint nincs középút, a 18. századi nő vagy háziasszony, vagy szajha.⁸⁰ A nő életét szakaszokra bonthatjuk, leánykorában felkészült a házasságra, ilyenkor sajátította el a háztartási ismereteket, ezt követte a jó feleség és háziasszony szerepe, végül özvegyasszonyként döntött sorsának alakulásáról.⁸¹ A háztartási ismeretek bizonyára nélkülözhetetlenek számítottak Erdélyben. Népszerűségét a leány nem efféle jóságoknak köszönhetette: „*Minthogy szépecske volt, kapott a szem rajta, különben is: formosae famosae*”.⁸² A nősülni vágyó özvegy alaposan utánanézett a leány magaviselésének, kikérte Keczei úr, és Somai Sándor véleményét is. Az idő telt, Rettegi habozott, és a leányt jobbnál jobb családból

⁷⁵Bethlen Miklós önéletírása. I. Szerk. V. Windisch Éva. Budapest, 1955. (<https://mek.oszk.hu/06100/06152/html/bethlen0020001.html>) (megtekintés ideje 2023.04.10)

⁷⁶Rettegi, i.m.75.

⁷⁷Uo. 75.

⁷⁸Uo. 75.

⁷⁹Uo. 75.

⁸⁰Fehér Andrea: *Sensibilitate și identitate în izvoarele narative maghiare din secolul al XVIII-lea*. Mega. Cluj-Napoca, 2012. 199.

⁸¹Géra Eleonóra: *Házasság Budán. Családtörténetek a török kiűzése után újjászülető (fő)városból 1686-1726*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Történettudományi Intézet. Budapest, 2009. 50.

⁸²Rettegi, i.m. 75.

származó kérők árasztották el.

Elég volt egy nyelvbtlás, vagy, hogy a kérő keresztbe tegye a lábát ahhoz, hogy meghiúsuljon a lánykérés. Kakucsi Imrének például azért nem sikerült megszereznie Rettegi György leendő feleségét, mert egy tréfa keretén belül hozzáért a leány hasához, az pedig igen meguntakozott iránta. Rácz Andrásnak nemzete nem felelt meg, Kabos Ferencnek pedig szintén-szinte világtalan mivolta. A Kabos család házanépe fiúk elutasított kérése indokán megkérte Décsei urat, hogy adja ugyan bárkinek a leányt, csak Rettegi Györgynek ne. A rosszakarát nem ért célt, mert 1753. szeptember 17-én Rettegi elhozta a leányt 18 éves korában. Megszokott volt a korban, hogy az idősebb özvegyemberek is fiatal lányt vesznek el, hogy még sok gyermekkel gazdagítsák családjukat. Érdekes, hogy például ezt egyáltalán nem vetette meg a társadalom, azonban a gyermektelenséget a rossz házasságokkal azonosították.

Az előzetes kételyek, valamint, elbeszélése, miszerint „*vékony készüllettel*” vette el Décsei úr leányát házasságukra nem volt hatással, igen tisztességben telt. Azoknak a múltbéli eseményeknek az elbeszélése, melyekben az emlékező is részt vett kommunikatív emlékezések révén jöhettek létre. Például Rettegi György második *vékony készüllettel* jellemzett lakodalma. Az olvasó, vagyis a mi dolgunk eldönteni, hogy az elbeszélésben kommunikatív, vagy kulturális emlékezetformák jelennek meg. Fontos, hogy az ilyen élmények átadása sosem teljes, a kommunikatív emlékezet mindig töredezett.

Feleségéről Rettegi így ír: „*Jámbor, istenfélő, tiszta erkölcsű (melyet soha nem hittem volna), magamra, gyermekeimre, házamra, cselédimre jó gondot viselő*”.⁸³ Egyetlen fájó problémájuk házasságuk alatt a gyermektelenség volt, mert ugyan adott nekik Isten gyermeket, de az mind elhalálozott. A házasság a hagyományos korszerű felfogás szerint Isten áldása, vagyis gyermek nélkül céltalan volt. A gyermek egyben jelentette a feleség férj iránti tiszteletét és szeretetét, ráadásul a férj családja csak az első gyermek születése után fogadta el teljesen az idegen nőt.⁸⁴ Az anya szerepe azonban csak a 19. században kapott megbecsülést, addig a nő természetes feladatának tekintették.⁸⁵

⁸³ Uo. 77.

⁸⁴ Fehér Andrea: *Sensibilitate și identitate în izvoarele narative maghiare din secolul al XVIII-lea*. Mega. Cluj-Napoca, 2012. 203.

⁸⁵ Géra Eleonóra: *Házasság Budán. Családtörténetek a török kiűzése után újjászülető (fő)városból 1686-1726*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Történettudományi Intézet. Budapest, 2009.55.

VII. „Ilyetén ceremóniával vette s vitte az ember vagy az Istennek nagy áldását, vagy nagy átkát a maga házára és fejére.” Lakodalmi szokások

Ebben a fejezetben a lakodalmi, menyegzői solemmitásokról szeretnék megosztani néhány kulcsfontosságú információt. A *menyegző* szó először a 14. században tűnik fel, a középkori menyegző magyar igéből képzett főnévből ered.⁸⁶ Leginkább lakodalomra és világi házasságkötésekre használták, ritkán tartozott bele a szó jelentésébe az egyházi házasságkötés. A 16. században leginkább a *hitlés*, vagy a *hitelő* kifejezéseket használták az egyházi házasságkötésre.⁸⁷ A menyegző és a lakodalom szinonimájaként használták még az *örömem napja* vagy *tisztességem napja* kifejezést.⁸⁸

Az erdélyi fejedelmek és a nemesség tagjai a kora újkorban leginkább meghívó révén értesítették egymást és más városok képviselőit a fontosabb eseményekről, példaként említeném a menyegzőket. Ilyen meghívókat küldtek még temetés és keresztelő okáért is, azonban ezekből lényegesebben kevesebb van. A menyegzői meghívókat általában a férfiak, a vőlegény vagy édesapák, férfi rokonok küldték ki. A meghívók kézbesítéséről nincs sok információnk, valószínű, hogy szóbeli közlés is kísérte az írásban foglalt meghívást.⁸⁹ Emellett tanúskodik Rettegi György emlékirata is: „28-dik Augusti volt a Varsányi Ferenc lakadalma, vette ennek a nagy vén ökror Décsi Lászlónak egy gögös, pompás s amellet rútt és rossz leányát. Engemet hívott volt elsőbben gazdának szóval, de levél által nem invitált, melyet apprehendáltam is”.⁹⁰ Bizonyos, hogy a meghívókra nem érkezett visszajelzés. A kora újkori menyegzői meghívók nyelve a latin, Erdélyben 1580-tól kezdődően kerülnek többségbe a magyar nyelvű meghívó levelek.⁹¹ Kialakult a menyegzői meghívók felépítése szempontjából egy bizonyos séma, amelyet követtek. A legfontosabb eleme a menyegző térben és időben való közlése, gyakran csak ennyiből állt egy meghívó.

A lakodalom dátumát a vőlegény választotta ki, melyet megüzent a leány édesapjának, hogy készüljenek el aznapra. Először beszerezték a szükséges élelmet, ökröt, borjút, bárányt, malacot, őzet, különböző szárnyasokat és halakat vásároltak. Különböző rendelkezések maradtak fenn, honnan mit érdemes beszerezni: „Az pisztrángot és lepényhalat itt az styriai és austriai szomszédságokban köll megszerezni. Az szalblingért idején requirálni az lilienfeldi

⁸⁶ Szabó András Péter: Menyegzőtől menyegzőig. Századok, 144. 5. 2010. 25.

⁸⁷ Uo. 29.

⁸⁸ Uo. 28.

⁸⁹ Szabó, i.m. 8.

⁹⁰ Rettegi, i.m. 184.

⁹¹ Szabó, i.m. 13.

apatúr urat, az kinek hivatalosnak is köll lenni. In simili az újhelyi püspököt és talán az várast is. Anguillát Bécsben. Fácánt Eberfurton. Fajdokat és császármadarat az Bányavárasok táján, sőt pirított ökörnyelveket is. Az tűzokokat Matthius földén leginkább.”⁹² Jellegzetes menyegzői étel volt a nyoszolyóasszonyok bélese, melyet rendszerint a második lakodalmi napon szolgáltak fel.

Fontos szerepet kaptak még a fűszerek, mint a szerecsendió, sáfrány, gyömbér, bors. A lakodalmi előkészületekben előre megszabták a szolgák szerepét, melyik asztalnál buzgólkodjanak. Külön szerep jutott az étekgóknak, tálhordóknak, borhordóknak, kenyérhordóknak és asztalnokoknak. Többnapos lakodalom révén a vendégek külön diszruhát hoztak magukkal minden napra, ez alól a szolgák sem voltak kivételek.⁹³ Általános megállapítás, hogy sem a főúri, sem a köznépi rétegekben nem sajnálták a pénzt a lakodalomra, megesett, hogy a vőlegény a lakodalom végére hitelt halmozott fel.

Fontos szerepet jutott a násznagynak, mely jellemzően a vőlegény egyik férfi rokona, vagy főember és a vőfélyné, mely egy fiatalabb legényember.⁹⁴ A násznagy vezette le a lakodalmi menetet, ő kísérte a vőlegényt és a búcsúztatás is a feladatai közé tartozott. A vőfély adta a vőlegény kezére a menyasszonyt és vitte elé lóháton az ajándékait.⁹⁵ A menyegző előtti este a házasulandó felek házájánál megtartották a siratóestét, mely rendszerint vígan telt és egyfajta búcsúzkodás a gondoltalan legény és leányélettől.⁹⁶

A vőlegény előkészítőket küldött a leányos házhoz, hogy üzenjék meg, ha készen vannak, ezek visszatérve voltak az örömondók.⁹⁷ Az örömondókat a vizsgált emlékirat leírása szerint „szörnyűképpen igyekeztek megrészegetni, s meglópatni vagy magát, vagy lovát, s ha ugyancsak a szolgák, kik velek mentek jól nem vigyáztak, vagy pisztolyát, vagy kengyelét, vagy egyébét ellopták, mert azokat is szüntelen itatták”.⁹⁸ Különböző tréfálkozások jellemezték a lakodalom menetét, ezeket előszeretettel jegyezte le úgy Apor Péter, mint Rettegi György. „Az is megesett, hogy az ilyen örömondó lova seggibe tyúktójást dugtak, s mikor a lovára felült s megindult, kiszottyant a lova seggiből, mely nagy nevetséget okozott.”⁹⁹ Szokásban volt, hogy a leányos háztól jó paripákkal a násznép elé siettek, versenyre invitálták őket, s a vesztes

⁹² Koltai András: *Egy főúri lakodalom előkészületei* (Esterházy László és Batthyány Eleonóra menyegzője Rohoncon 1650-ben). Lymbus, 2003. 120.

⁹³ Radvánszky Béla: *Magyar családi élet és háztartás a XVI. és XVII. században*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1879.367.

⁹⁴ Uo. 359.

⁹⁵ Uo. 360.

⁹⁶ Uo. 360.

⁹⁷ Uo. 361.

⁹⁸ Rettegi, i.m. 99.

⁹⁹ Uo. 99.

futót egy kecskével várták. Rettegi így ír a násznép vonulásáról: „*Igy osztán nagy sereggel megindultak török-sípossal, akinek volt s egyéb muzsikásokkal, úgymint: hegedűs, gardonos és cimbalmosokkal oda, az hol a menyasszony szülei vagy maga lakása volt*”¹⁰⁰. A leány házához érve lóverseny indult a gyűrű dicsőségéért, és elkezdődött az ajándékok átadása, melyet rendszerint a főgazda köszönt meg.

A násznagy kikérte a leányt a szülőktől, akik először „*kimutattak valami alávaló, együgyű személyt, vagy cigányleányt s még néha kecskét is (mely megesett az én első házasságomkor is, szúrta volna meg aki cselekedte)*”.¹⁰¹ Utoljára azonban kiadták a leányt és lakomára marasztalták a vendégsereget, a főgazda jeladására vonultak a már megterített asztalokhoz, azonban a menyasszony semmit sem evett, csak könnyezett a lakodalom ideje alatt. A vőlegény mellett foglalt helyet a násznagy, mellette pedig a vőfély, a menyasszony oldalán pedig a nászoló asszony és a kiasszony. A négy-öt fogásos lakomát zenész, tánc és pohárköszöntések kísérték végig. Az ifjú házasságok a menyegző alatt többször is átöltöztek, az úgynevezett virágos atlaszból, vagy vont aranyból készült menyasszonyi ruha csak a kikérés után került a menyasszonyra.¹⁰² A kikéréskor a menyasszony fejét gyöngyös-köves korona koszorú díszítette, majd ezt a táncoló vendégsereghez való kimenetel előtt leváltotta egy élő virágból kötött koszorú.¹⁰³

A táncot illetően Rettegi György emlékirata szerint „*öszveegyeledtek a két rendbeli vendégek, de ugyancsak a praecedentia a táncban kivált a menyasszony részére való vendégeké volt*”¹⁰⁴. Különböző lakodalmi táncokat említ a dobokai középnyemes: „*A táncolásban tudom az én értemre, hogy mikor hozzáfogtak elsőbben sétáló vagyis lassú táncokat húztak, annak utána szaporább magyar táncot, emellett bundás-, tőkés-, siket-, tolvaj-, borbély-, tapsi-, egeres-, reveren- tiás-táncokat nagy mulatsággal jártunk. Most lengyel-, stájer-, német-, minuet-, román- és cigánytáncokat nagy hebe-hurgyáson járnak, a szegény kővári-nótának híre sincsen, azelőtt pedig híres volt.*”¹⁰⁵ A 18. században már szokásban volt a napjainkban jól megszokott menyasszonyi tánc, melyről Rettegi György is megemlékezik: „*az holott mindennek kellett táncolni a menyasszonnyal, némelykor pedig úgy, hogy pénzt kellett adni érte, aki menyit akart adni a menyasszonnyal való táncolásért.*”¹⁰⁶ A menyasszonyi táncot a búcsúztató követte, amit a menyasszony a szülei előtt térdve esve

¹⁰⁰ Uo. 98.

¹⁰¹ Uo. 99.

¹⁰² Radvánszky, i.m. 368.

¹⁰³ Uo. 369.

¹⁰⁴ Rettegi, i.m. 99.

¹⁰⁵ Uo. 101.

¹⁰⁶ Uo. 100.

hallgatott, megköszönte, hogy felnevelték és férjhez adták tisztességgel.

A búcsúztató alatt a nyoszolyóleány és asszony egymást átkarolva táncoltak, mások pedig nagy pompa alkalmával fehér viaszgyertya kísértében. Ezt követően az ifjú házaspár elindult a vőlegény házához, ahol tovább folytatódott a multság. A menyegző végéhez érve a hozományt szép hímes festett ládába csomagolták, tartalma nagyrészt ékszerekből, drágakövekből, ruhákból, főkötőkből és pénzből állt.¹⁰⁷ A legnagyobb nemesi menyegzőkön általában több százan is részt vettek. A rövid ismertetőmet Rettegi György szavaival zárnám: „Ilyetén ceremóniával vette s vitte az ember vagy az Istennek nagy áldását, vagy nagy átkát a maga házára és fejére.”¹⁰⁸

VIII. *„Könnyebben idvezül az ember, mint azt elméjével kigondolhatná” A gyász megközelítései*

Általános megállapítás, hogy egy középnemes hétköznapijában nagy eseménynek számított a halál. Vitathatatlan, hogy az emlékirat rengeteg információval szolgál Rettegi György környezetében történt halálesetekről. A sorsa igen keserű volt, hiszen több gyermekét és mindkét feleségét korán elvesztette.

Fiatal házasokként első gyermeküket 1744-ben temették el: „Elgondolhatja akármely istenfélő ember, mely nagy és súlyos csapása volt az Isten kezének ez rajtunk a mi ifjú állapotunkban.”¹⁰⁹ 1747-ben folytatódott szerencsétlenségük, és elvesztették második gyermeküket himlőben, ekkor már Rettegi végső elkeseredésében a következőket írja: „Az egész faluban senki házánál himlő nem volt, senkinek nem is holt meg gyermeke, csak a miénk.”¹¹⁰ 1751. január 21-én felesége Aczél Salomé belehalt utolsó gyermeke szülésébe. „Kit is harmadnap múlva tisztességes halotti solemnitással a templomba tettem oly szándékkal, hogy a rakott sírt elkészítvén nagyobb tisztességet tegyek szegénynek.”¹¹¹ 1774-ben édesanyját lánya Salomé követte a túlvilágra. 1783-ban második felesége Kandó Mária évekig tartó betegség után „múlt ki ez árnyékvilágból”. 29 évig voltak egymás házastársai. Aczél Salomé sírhelyére temette özvegye, és rendelkezett arról, hogy őt is ide helyezték. A sok haláleset közül legjobban mégis Eperjesi Juliska, „kicsi unokája” halála viselte meg, oldalakon keresztül osztja meg felháborodását az olvasóval, miszerint a gyermek halálában a jószá gocska miatt

¹⁰⁷ Radvánszky, i.m..371.

¹⁰⁸ Rettegi, i.m. 100.

¹⁰⁹ Uo. 68.

¹¹⁰ Uo. 69.

¹¹¹ Uo. 70.

néhányuknak kedve telik. A kis Juliskát szintén a családi sírhelybe temetette nagyapja. Rettegi György így egyedül maradt azon a világon, amelyen szerinte nincs boldogság: „*Csak ezekből is megtetszik, hogy nincs állandó boldogsága senkinek ezen a világon.*”¹¹² A szerettei elvesztésében az egyedül maradt özvegy az állandó boldogság megtörését látja. A halálra való visszaemlékezéssel Rettegi nagyot kockáztat, hiszen a korábbi élmények és traumák általában a passzív felejtés áldozatául esnek.

IX. „Dictum factum, nincs boldogság ezen a világon!” Következtetések

A dolgozatom végére érve szeretném összegezni a fejezetekben közölt információkat és levonni a következtetéseket. Az általam megírt fejezetek központi eleme az emlékirat feldolgozása. A fejezetek komplex információkkal szolgálnak, így legegyszerűbb megoldásként Rettegi György *Emlékezetre méltó dolgok* című emlékiratából idézett feljegyzések szolgálnak a fejezetek címéül. A dolgozatom megírása során igyekeztem a szakirodalom legszínesebb palettáiról válogatni, hogy megfelelően sokszínű és teljeskörű szöveg jöjjön létre.

A dolgozatom kilenc fejezeten át igyekszik rávilágítani azokra az irodalomtörténeti tényekre, melyek nagyban cáfolják korunk téveszméit. A mai nap embere gyakran beleesik abba a hibába, hogy valótlan állításokat hisz el a múltból. A kutatásom igazolja, hogy a 18. századi Erdélyben fellelhető a szerelem érzése a házasság törvényes keretein belül. Cáfoltam a hiedelmet, miszerint a feleknek nem volt beleszólásuk kivel, és hogyan töltsék el életük boldogabbik felét. A hagyományok, szokások megismerésével új perspektívában szemlélhetjük a jelenben a házasságot. A harmónia, a biztonság és a szeretet keresése sokkal előkelőbb helyet kapott a házassági feltételek között, mint a vagyon. Tehát a 18. erdélyi nemesség sem különbözött olyan nagy mértékben a mai nap emberétől. Az emlékiratból való idézés során igyekeztem az idézeteket jól megalapozott történelmi tényekkel alátámasztani. Megpróbáltam a legfrissebb témába illő kutatásokat összhangba hozni az emlékiratban olvasottakkal, hogy lehetőségekhez mérten elemezzem az irodalmi reprezentációt, különös figyelmet fordítva a korszak házassági és párvalasztási szokásaira.

Rettegi emlékiratán keresztül elemzésre került a visszaemlékezés, a múlt újraalkotásának módja, a kutatásom bemutatta hogyan értékeli át életének kezdeti eseményeit és miképpen osztja ezt meg a *posteritással*. Úgy vélem, Lejeune fogalmazza meg ezt a

¹¹² Uo. 120.

folyamatot a legjobban: „Nem hazudósak vagyunk, hanem elbeszélők, akik szüntelenül újraalkotják a múltat, hogy a jelen világában meglévő terveikhez igazítsák azt.”¹¹³ Az emlékezet az idő több szférájában működik.¹¹⁴ Az *Emlékezetre méltó dolgokban* megvizsgáltam az emlékezet problémáit, megállapítottam, hogy szerzője előszeretettel használta az elhallgatás szövegszervező erejét. Az elhallgatást leginkább a szégyen és a félelem mozgatja, ilyenkor lép érvénybe a passzív felejtés. Sipos Balázs szerint az emlékiratok szerzői hiteles *antifikciós* elbeszéléseket alkotnak, mivel egyszerre testesítik meg a szerzőt, a viszonyait, a múltját, az identitását és a pillanatnyi hangulatát.¹¹⁵ Ez a szemléletmód automatikusan maga után vonja a szubjektív elbeszélést, a belső fókuszot és az együttes látásmódot.

Az általam használt források felhasználási lehetőségeinek tárháza igen sokrétű, leginkább a mentalitástörténet kutatói számára hasznos. Úgy vélem, hogy eredeti célkitűzéseimet elértem, mivel a dolgozat célja az volt, hogy betekintést nyerhessünk, hogy a szavak világában hogyan érvényesül a visszaemlékezés módja. Hogyan verbalizálódik az a folyamat, melyben Rettegi György emlékeiből merítve alkot a jelenben. Fontos megjegyezni, hogy nem kezelhetjük kizárólagos valóságként a leírtakat, és nem is kérhetjük számon a valós múltat az emlékiratban, mivel a valóság nagyon komplex fogalom. Teljesen eltérő lehet, hogy ember és ember között mi számít valósnak, vagy milyen történelmi tények hiányoznak az „*Emlékezetre méltó dolgokból*”. A valósszerű narráció ellehetetleníti a referenciális olvasatot.

¹¹³ Philippe Lejeune: *A napló mint „antifikció”, írott és olvasott identitás*, (szerk.): Mekis D. János – Z. Varga Zoltán, L. Harmattan - Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, 2008.13.

¹¹⁴ Fehér Andrea: *Sensibilitate și identitate în izvoarele narative maghiare din secolul al XVIII-lea*. Mega. Cluj-Napoca, 2012. 24.

¹¹⁵ Sipos, i.m. 73.

X. Felhasznált irodalom

• *Primér szöveg:*

- Apor Péter: *Metamorphosis Transilvaniae, azaz Erdélynek változása (1736)*. Budapest, 1987, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Bethlen Miklós önéletírása. I-II. Szerk. V. Windisch Éva. Budapest, 1955. (<https://mek.oszk.hu/06100/06152/html/bethlen0020001.html>) (megtekintés ideje 2023.04.10)
- Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok. 1718 – 1784*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1970.

• *Szakirodalom:*

- Csukovits Enikő: „Gyermek a középkori Magyarországon.” *História* 1997/5-6.
- Fehér Andrea: Én-reprezentáció és történeti reprezentáció Vargyasi Dániel István Életének leírásában. In: Balázs Mihály-Gábor Csilla (szerk.) *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. Egyetemi Műhely Kiadó. Kolozsvár, 2007.
- Fehér Andrea: Lakodalmak a Székely családban. Adalékok a 18. századi erdélyi házassági szokásokról. *Erdélyi Múzeum*, 79. évf. (2017) 1. sz. 119–129.
- Fehér Andrea: *Sensibilitate și identitate în izvoarele narative maghiare din secolul al XVIII-lea*. Mega. Cluj-Napoca, 2012.
- Géra Eleonóra: *Házasság Budán. Családtörténetek a török kiűzése után újjászülető (fő)városból 1686-1726*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Történettudományi Intézet. Budapest, 2009.
- H. Balázs Éva – Krász Lilla – Kurucz György (szerk.): *Hétköznapi élet a Habsburgok korában. 1740–1815*. Corvina. Budapest, 2007.
- Kecskeméti Gábor: Narratíva az irodalomtörténet-írásban a történetmondók története. In: *Narratíva, kánon, fordítás*. (szerk.): Dávidházi Péter – Gintli Tibor – Kulcsár-Szabó Zoltán – Tóth-Czifra Júlia. Kalligram. 2019.
- Kemény Katalin: *Erdélyi emlékirók*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1932.
- Koltai András: *Egy főúri lakodalom előkészületei* (Esterházy László és Batthyány Eleonóra menyegzője Rohoncon 1650-ben). Lymbus, 2003.
- Kovács Éva: Az élettörténeti emlékezet helye az emlékezetkutatásban. Tudománytörténeti és kulturális bevezető. In: Kovács Éva (szerk.): *Tükörszilánkok*.

Kádár-korszakok a személyes emlékezetben. MTA Szociológiai Kutatóintézet – 1956-os Intézet, Budapest, 2008.

- Kubinyi András: *Törvénytelen gyermekek a magyar középkorban.* História, 1999. (21. évf.) 7. sz.
- Lupescu Makó Mária: „Mýndenemet hagyom... hog tanýtassag es az Eskolat el ne hagyassak vele”. Az utódok tanítatásáról a kora újkori erdélyi végrendeletek tükrében.’ In: *Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére.* (szerk): Bogdándi Zsolt, Lupescu Makó Mária. EME. Kolozsvár, 2020.
- Péter Katalin: „A gyermek első tíz esztendeje.” In: *Gyermekek a kora újkori Magyarországon.* (szerk.): Péter Katalin. MTA Történettudományi Intézete. Budapest, 1996.
- Philippe Lejeune: *A napló mint „antifikció”, írott és olvasott identitás,* (szerk.): Mekis D. János – Z. Varga Zoltán, L 'Harmattan - Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, 2008.
- Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. (szerk.) Z. Varga Zoltán. L'Harmattan Könyvkiadó. Budapest, 2003.
- Radvánszky Béla: *Magyar családi élet és háztartás a XVI. és XVII. században.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1879.
- S. Sárdi Margit: Az önéletrajzi szelf és a 17 – 18. századi önéletírások. In: Balázs Mihály- Gábor Csilla (szerk.) *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban.* Egyetemi Műhely Kiadó. Kolozsvár, 2007.
- S. Sárdi Margit: Leánykérés, házasság, szerelem. In: Szentmártoni Szabó Géza (szerk.): *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete.* Universitas. Budapest, 2002.
- S. Sárdi Margit: Rettégi György: Emlékezetre méltó dolgok. *Irodalomtörténet*, 1973. 5/55. évfolyam.
- Sipos Balázs: *Személyes források és a történelmi tapasztalat elbeszélése. Egyének és közösségeik Magyarországon, 1848–1948.* Napvilág Kiadó. Budapest, 2022.
- Szabó András Péter: *Menyegzőtől menyegzőig.* Századok, 144. 5. 2010.